

Отримано: 31.01.2024.

Прорецензовано: 09.02.2024.

Прийнято до друку: 20.02.2024.

e-mail: trofymovych@hotmail.com

l.trofymovych@hotmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2024-35-130-138

Трофимович В., Трофимович Л. З історії підтримки закордонними центрами ОУН опозиційного руху в УРСР у 1970-ті роки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2024. Вип. 35. С. 130–138.

УДК: 94(477)«19»

Володимир Трофимович, Лілія Трофимович

З ІСТОРІЇ ПІДТРИМКИ ЗАКОРДОННИМИ ЦЕНТРАМИ ОУН ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УРСР У 1970-ТІ РОКИ

На основі численного фактичного матеріалу, значна частина якого уперше введена у науковий обіг, автори проаналізували налагодження закордонними центрами Організації українських націоналістів контактів із представниками опозиційного руху в УРСР у 1970-ті рр. Розкрили зміст, форми, особливості підтримки закордонними українськими організаціями опозиційно налаштованих до радянського режиму осіб у республіці. Показали її вплив на розвиток дисидентського руху. З'ясували діяльність органів державної безпеки УРСР, спрямовану на перешкодження вищевказаних контактів і дискредитацію закордонних центрів ОУН та представників опозиційного руху.

Ключові слова: закордонні центри ОУН, опозиційний рух, туристи, КДБ, українські націоналісти.

Volodymyr Trofymovych, Liliya Trofymovych

FROM THE HISTORY OF THE SUPPORT OF THE OPPOSITION MOVEMENT IN THE UKRAINIAN SSR BY THE FOREIGN CENTERS OF THE OUN IN THE 1970S

Based on numerous factual materials, much of which has been introduced to scientific use for the first time, the authors attempted to characterize the ways in which foreign OUN centers established contacts with the opposition movement in the Ukrainian SSR in order to provide it with material, moral, and ideological support, as well as to obtain materials and information about the persecution of dissidents and human rights violations from its representatives, which were banned by communist censorship, for use in anti-Soviet propaganda. The article shows that tourist travel became an extremely important channel of contact between the OUN's foreign centers and the opposition intelligentsia in the Ukrainian SSR. For example, in 1970–1972, about 200 thousand foreign tourists visited the republic. Of these, 10,000 were of Ukrainian origin. The number of the latter was constantly growing. In 1973 there were already 4,873, in 1974 – 5,743, and in 1975 – 6,626.

Now relying on the creative intelligentsia and the younger generation—"humanitarians and intellectuals"—Ukrainian organizations abroad contributed to the development and strengthening of dissidence in Ukraine, bringing the time of its independence closer. The KGB authorities, in turn, hindered these contacts in every way possible, making great efforts to discredit foreign OUN organizations and individuals opposed to the Soviet regime in the Ukrainian SSR.

Keywords: OUN foreign centers, opposition movement, tourists, KGB, Ukrainian nationalists.

У 1970-ті роки мережа закордонних центрів Організації українських націоналістів будувалась, як і в попередній період, за територіальним принципом, охоплюючи 12 держав і налічуючи понад півсотні тисяч членів. Закордонне представництво Української головної визвольної ради (ЗП УГВР) змогло сформувати тривкий осередок у США, а ОУН-солідаристи (ОУН(с)) посіли провідне місце серед української діаспори у Франції. Однак першість утримували Закордонні частини (ЗЧ) ОУН, міцні Теренові проводи яких функціонували в Австрії, Бельгії, Великобританії, Канаді, США, Франції, ФРН [1, с. 115].

Ще у попереднє десятиліття оунівські закордонні центри вирішили відкинути спроби відродити український національно-визвольний рух, покладаючись на колишніх учасників повстанського підпілля. Головна надія тепер була на творчу інтелігенцію і молоде покоління – «гуманітарників та інтелектуалів». З цього приводу, виступаючи 27 серпня 1970 р. на VII Великому Зборі українських

націоналістів ОУН(с) (Лондон), референт Крайового зв'язку Ярослав Гайвас наголосив: «Зараз в Україні діють групи і окремі елементи без впливу з ОУН, проте вони водночас є наріжним каменем нашої організації, і потрібно тільки вміло їх використовувати» [3, с. 202].

«Тези VII Великого Збору Українських Націоналістів – 1970 рік» констатували перехід дисидентського руху в УРСР на якісно новий рівень розвитку. Так, у розділі «Становище в Україні» зазначалося: «Минуле десятиліття шістдесятих років пройшло на Україні під знаком приходу нової, молодішої генерації. Генерації новаторів, яка залишила вагомий знак на різних ділянках життя в УРСР – від культурних починаючи, йдучи через економічні і на виразних вимогах політичного характеру – кінчаючи. Створюючи, поширюючи й поглиблюючи духовний і політичний фермент, ця генерація ступила в сімдесяті роки нашого десятиліття, як рух опору проти панівної влади й російського імперіалізму й колоніалізму. Нові віяння на Україні, які уособлюють в собі цілий рух супротиву, є дуже широкого діапазону. Це не один, виразно сформований струм, але широко розлиті течії. Починаючи на одному полюсі новаторством в літературі, новим непартійним з'ясуванням минулого чи сучасного, вони, ці течії, проявляють себе на другому полюсі вимогами політичного характеру, включно до висування вимоги виходу України зі складу СРСР, закладання політичних таємних гуртків, писання й поширювання антирадянської політичної літератури» [7, арк. 44–45].

Вагомий внесок у вивчення опозиційного руху в УРСР у вказаний період здійснили О. Бажан, В. В'ятрович, Б. Захаров, Г. Касьянов, А. Русначенко та інші. Окремі аспекти діяльності оунівських закордонних центрів у 1970-х рр. висвітлили у своїх працях Я. Антонюк, Г. Биструхін, Д. Веденєєв та інші автори. Проте тема даної статті вказаними вище дослідниками, за окремими винятками, не розглядалася.

Проаналізувавши насамперед матеріали архівних фондів, автори здійснили спробу розкрити зміст, форми, специфіку підтримки закордонними центрами ОУН опозиційного руху в УРСР у зазначений період.

Згідно матеріалів органів КДБ УРСР, для організації випуску нелегального журналу «Український вісник» і передачі його фільмованих текстів на Захід закордонними центрами ОУН було виділено 40 тисяч крон. Після обміну з цих коштів В'ячеславу Чорноволу вручили 100 крб. та магнітофон. Іван Гель отримав 600 крб. від громадян США І. Попович та Е. Гель у вигляді матеріальної допомоги. Під час відвідування у 1971 р. Києва Христина Голод з Канади витратила на подарунки дисидентам 600 доларів. Зокрема, вона передала Стефанії Шабатурі фотоапарат «Мінокс». Матеріально «самвидаву» допомагав громадянин Франції Василь Мулик і підданий Великобританії Мирослав Шкандир. Громадянка Бразилії Віра Вовк-Селяньська передала в 1970 р. Надії Світличній фотоапарат «Кодак», а Івану Дзюбі – друкарську машинку [11, арк. 214]. Від громадянки Канади Ганни Ключко-Франко Іван Світличний отримав 300 крб. для «суспільних потреб» [12, арк. 176].

Для сім'ї загиблого Провідника ОУН і Головного Командира УПА Романа Шухевича у 1971 р. з-за кордону надійшло 380 американських доларів та 300 британських фунтів. Його сину Юрію, який щойно звільнився з в'язниці, діаспора виділила 4 тисячі доларів для придбання квартири [11, арк. 214].

Ярослава Стецько 17 листопада 1971 р. на з'їзді прибічників Антибільшовицького Блоку Народів (АБН) закликала направити до Москви групу адвокатів із завданням домогтися звільнення Катерини Зарицької [8, арк. 216].

Закордонні центри ОУН через громадян США, Канади, Великобританії, ФРН та інших країн регулярно надсилали дисидентам речові посилки вартістю від 300 до 1200 крб. кожна. Співробітники КДБ зафіксували, що за останні три роки фігурантам справи «Блок» надійшло 115 посилок. У трьох із них знаходилися друкарські машинки [12, арк. 176]. Виручені від реалізації посилок гроші йшли на організаційні витрати: поїздки в інші регіони, придбання матеріалу для друку, оплату праці друкарок, створення фонду допомоги засудженим за антирадянську діяльність та їхнім сім'ям [11, арк. 252–253].

За даними КДБ, упродовж 1971–1973 рр. мешканцями УРСР із закордону було отримано посилок на суму близько 129 млн крб., оформлено спадщини та дарчих на 10 млн, а також автомобілів – на 7 млн. Загальна їх кількість постійно зростала. Якщо у 1971 р. 80 830 осіб отримали 190 523 посилок, то через два роки уже нарахували 100 700 осіб та 235 869 посилок. Найбільша їх кількість припадала на Тернопільську – 82 млн крб., Закарпатську – 9 млн крб., Львівську – 7 млн крб. області. З поміж 1600 автомобілів, оформлених іноземцями у якості подарунків, до Львівської обл. прибуло

460, Тернопільської – 430, Івано-Франківської – 216, Закарпатської – 147. Таким чином, переважна частина посилок і дарунків, які надходили з-за кордону, припадала на західні області УРСР. Серед отримувачів цієї допомоги органи КДБ нараховували 1806 колишніх оунівців та «бандпосібників». Зокрема, закордонні посилки від родичів отримували: референт СБ ЗЧ ОУН Мирон Матвієйко, заступник референта пропаганди Проводу ОУН Василь Дишкант, головний суддя ОУН Володимир Горбовий, зв'язковий Провідника ОУН «Тараса Чупринки» – Катерина Зарицька та Ганна Дідик, сім'я Юрія Шухевича – сина Провідника ОУН [26, арк. 77–79].

Згідно даних органів держбезпеки, лише у Львівській обл. впродовж 1974 р. із країн Заходу прибуло 44 тисяч посилок, 1975 р. – 42 тисячі, а 1976 р. – 51 431 на суму понад 8,5 млн крб. Їх отримали 192 особи, які повернулись із спецпоселення: 74 колишніх учасників ОУН та УПА; 70 «бандпосібників»; 48 «сектантів». Наприклад, дружина Юрія Шухевича – Наталія Березинська впродовж 1975 року отримала 13 посилок, а наступного – автомобіль «Жигулі». Загалом упродовж 1974–1976 рр. мешканцями Львівської обл. було оформлено, як подарунки із закордону, 448 автомобілів. Із них 35 отримали колишні учасники ОУН та УПА [30, арк. 32].

У лютому 1972 р. в Нью-Йорку відбулося засідання ЗП УГВР. Під час виступу член політичної ради ОУН (за кордоном) Анатолій Камінський заявив, що арешти дисидентів в УРСР є сигналом повернення Москви до «сталінізму». Вони свідчать про появу «молодої генерації, вихованої в дусі комунізму, яка в умовах комунізму бореться за права України, гарантовані конституцією» [14, арк. 214].

На адресу КДБ УРСР надійшов із Великобританії лист із «резолуцією протесту» від Спілки Української Молоді (СУМ), яка перебувала під впливом ЗЧ ОУН. У ньому повідомлялося, що 11 червня 1972 р. в Манчестері відбулися збори, на яких піднімалося питання про посилення русифікації в УРСР, нищення історичних та культурних пам'яток, переслідування Української Автокефальної Церкви та Української Католицької Церкви. Вимагалось створення при ООН спеціальної комісії для розслідування зазначеного. Засуджувалися масові арешти української інтелігенції. Перелічувалося 39 осіб. Серед них: Зіновій Антонюк, Олесь Бердник, В'ячеслав Чорновіл, Зіновія Франко, Григорій Чубай, Іван Дзюба, Анатолій Лупинос, Михайло Осадчий, Стефанія Гулик, Леонід Плющ, Іван Гель, Леонід Селезенко та інші [17, арк. 72–76].

Стаття Василя Стуса «Боягузтво – інше ім'я підлості» вийшла 4 та 11 травня 1969 р. в газеті ЗЧ ОУН «Шлях перемоги» [13, арк. 52]. У лютому 1972 р. в останній була надрукована стаття Івана Світличного про Лесю Українку під назвою «Криця не ржавіє» [15, арк. 151].

Під час XI конгресу «Українського конгресового комітету Америки», що відбувся 8 жовтня 1972 р. в Нью-Йорку, обговорювалася можливість висунення від імені «Всесвітнього конгресу вільних українців» у кандидати на здобуття Нобелівської премії Валентина Мороза [21, арк. 218].

Колишній учасник ОУН із Житомирської обл. Д. Солтис заявив стосовно припинення війни у В'єтнамі: «Руйнується мрія війни між СРСР та США. Створення Самостійної України знову доведеться відкласти на невизначений термін» [22, арк. 312].

У повідомленні УКДБ УРСР від 30 червня 1973 р. зазначалося, що закордонні центри ОУН активізували матеріальну підтримку своїх прибічників шляхом надсилання посилок із дефіцитними речами. Наприклад, у Івано-Франківській обл. такі «дарунки» із США, Канади та ФРН отримували 29 родин колишніх учасників ОУН та УПА [24, арк. 49–50].

На початку квітня 1974 р. ЗП УГВР повідомило, що нелегальним шляхом, через «самвидав», на Захід було передано звернення до ООН 17-х осіб, арештованих у різний час на території України, Кавказу та Прибалтики. Серед підписантів були в'язні виправно-трудових закладів Мордовської АРСР та Пермської обл., колишні учасники ОУН та УПА – Володимир Глива, Дмитро Пилип'як, Іван Покровський, Олексій Степанюк, Андрій Турик, а також звільнений у 1973 р. Іван Ільчук. У ньому вимагалось: забезпечити запровадження у республіках СРСР національних мов як державних; розширення їхнього суверенітету у сфері міжнародних відносин та оборони; передати контроль над місцевою промисловістю [25, арк. 310].

Надзвичайно важливим каналом контактів закордонних центрів ОУН із опозиційною інтелігенцією в УРСР стали туристичні подорожі. «Наразі найбільш активним центром діяльності українських націоналістів проти УРСР є центр у США, – вказувалось у спеціальному повідомленні КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ 18 листопада 1970 р. – Зацікавлені в цьому американці. Більшість матеріалів з України вивозять американські та канадські туристи, які відвідують СРСР, при цьому нібито часто

для цих цілей використовуються люди, яких радянська влада приймає за «прогресистів». Частина матеріалів доставляється з УРСР за кордон за допомогою американського посольства в Москві» [3, с. 203–204].

Упродовж 1970–1972 рр. республіку відвідало близько 200 тисяч іноземних туристів. Із них 10 тисяч мали українське походження. Кількість останніх постійно зростала. У 1973 р. їх вже було 4873 особи, у 1974 р. – 5734, у 1975 р. – 6626 осіб. Під виглядом цих туристичних груп ЗЧ ОУН надсилали емісарів [1, с. 119; 19, арк. 144].

1 липня 1970 р. на територію УРСР приїхала група 18-ти автотуристів із м. Чикаго (США) на чолі з викладачем російської мови школи Святого Ігнація – 58-річним Морісом Маером. За даними органів держбезпеки, відвідуючи Львів, Чернівці та Київ, частина із них нібито поширювала серед населення порнографічні видання. Важко сказати, наскільки цей факт відповідав істині. Однак, саме за цим звинуваченням учасники згаданої групи були затримані у Львові. Особливу увагу співробітників КДБ привернув 20-річний студент підготовчих курсів медичного факультету Північно-Західного Чиказького університету Данило Григорчук. Було встановлено, що відвідуючи Київ, за сприяння керівника оркестру столичного ресторану «Наталка», 31-річного Вадима Смогителя він зустрічався із дисидентом Іваном Світличним. На прощання той передав студенту фото із підписом «Чиказьким побратимам – маю надію побачити Ваш курінь», а також рукописи. Усе це кадебісти виявили при обшуку останнього. На допиті Д. Григорчук розповів, що напередодні виїзду до УРСР зустрічався із представником осередку ОУН у Чикаго. Від нього отримав завдання зібрати політичну інформацію із низки питань. На основі бесід із В. Смогителем та І. Світличним американець зробив наступні висновки: «Промова Брежнєва нікого не торкнула. Караванського обвинувачували за те, що він писав листи з ув'язнення. Богдан Горинь живе за 60 км від Львова, бо йому не дозволяють жити у місті. Дзюбу не переслідували. Стаття Сверстюка «Котляревський сміється» має велику літературну вартість. Захальна література є. Демократичний рух – явище не лише українське, а всерадянське». На вимогу радянської влади 8 липня 1970 р. група туристів із США покинула територію СРСР [5, арк. 18–20].

У повідомленні КДБ УРСР від 25 червня 1971 р. вказувалося, що СУМ активізувала засилання на територію УРСР своїх емісарів під виглядом туристів. Особливо велика їх кількість очікувалася на 1972 р., коли в Мюнхені відбудуватимуться Олімпійські ігри [6, арк. 164–165].

У 1970 р. радянські спецслужби виявили 12 ліній зв'язку між «українськими націоналістами» УРСР та закордонними центрами – ЗЧ ОУН, ОУН(с) і ЗП УГВР. Було арештовано сім іноземних туристів українського походження, які виконували функції зв'язкових. Головними завданнями, які вони у цей час ставили перед собою, були передача матеріальної допомоги колишнім оунівцям та їх сім'ям, отримання для видання за кордоном різноманітних антирадянських творів «самвидаву», налагодження збору політичної інформації [1, с. 119]. Так, увагу співробітників КДБ привернула група американських туристів українського походження, які 13–17 червня 1971 р. відвідували Київ – Ганна й Роман Процики, Мері Фесіо та Стівен Осадець. За агентурними даними, вони належали до Спілки Української Молоді. Роман Процик цікавився «самвидавом». Намагався роздобути 5-й випуск «Українського вісника» та познайомитися з Іваном Дзюбою і В'ячеславом Чорноволом [6, арк. 165–166]. В результаті проведених агентурно-оперативних заходів антирадянську діяльність іноземних туристів було задокументовано, а їх самих випроваджено з країни.

7 січня 1972 р. в Києві органами держбезпеки було затримано, а через три дні арештовано іноземного туриста, громадянина Бельгії, студента 3-го курсу Лювєнського католицького університету, 25-річного Ярослава Добоша. Свого часу останній закінчив Папську українську малу семінарію святого Йосафата, навчався у Великій українській семінарії у Ватикані. Член Спілки Української Молоді, секретар Головної управи Українського Допомогового Комітету Бельгії, член редколегії журналу «Авангард», з осені 1973 р. очолював Крайову управу СУМ Бельгії. До речі, його батько походив із Самбірщини [21, арк. 223]. Під час допиту він зізнався, що прибув до УРСР за завданням члена провладу ЗЧ ОУН Омеляна Коваля та благословення кардинала Йосипа Сліпого. Воно полягало у відвіданні в Києві та Львові дисидентів: Івана Світличного, Леоніда Селезенка, Зиновії Франко, Ганни Коцурової, Стефанії Гулик та інших. Отриманні від них інформації, яку можна було б використати у пропагандистській боротьбі з СРСР. Наданні їм матеріальної допомоги. Повідомити, що закордонні осередки ОУН не припиняють боротьби [15, арк. 26–27].

Для виконання завдання Я. Добош отримав від О. Коваля 25000 бельгійських франків і 150 американських доларів. Номери телефонів, паролі, прізвища та адреси вивчив напам'ять. Крім того, пройшов інструктаж із дотримання конспірації. Виконуючи завдання, 27 грудня 1971 р. вилетів літаком із Брюсселя до Праги. Того ж дня потягом, який прямував до Москви, відправився до столиці УРСР. Прибувши до Києва, зняв номер у готелі «Дніпро» та впродовж 29–31 грудня зустрівся з Зиновією Франко, Іваном Світличним, Леонідом Селезенком та іншими. Вони обговорили політичну ситуацію в Україні, переслідування творчої інтелігенції. Розглянули обставини арешту Ніни Строкатої та Валентина Мороза [13, арк. 176]. Крім того, Л. Селезенко передав бельгійцю фотоплівку роботи С. Караванського «Словник українських рим», а З. Франко – шостий номер «Українського вісника» [1, с. 119; 10, арк. 113–114; 13, арк. 176].

2 січня 1972 р. Я. Добош вирушив до галицької столиці, де оселився в готелі «Інтурист». Наступного дня на квартирі за адресою: вул. Декарта, 5 він зустрівся зі Стефанією Гулик. Через два дні виїхав зі Львова. На прикордонному пункті Чоп у нього було проведено обшук. Серед особистих речей виявили фотоплівку з другою частиною роботи С. Караванського «Словник українських рим», фотографії дисидентів В. Мороза й В. Стуса, лист від Л. Селезенка до громадянки Канади Тетяни Ткаченко та інше [3, с. 220–221; 12, арк. 143–144]. 20 січня йому пред'явили звинувачення за ст. 57 КК УРСР (проведення політичного шпигунства). За цей час Міністерство закордонних справ Бельгії тричі зверталось до радянської влади з проханням повернення їхнього підданого додому [10, арк. 330; 15, арк. 19].

27 березня третій секретар посольства Бельгії в Москві де Грюбен і консул Арналстен відвідали ув'язненого у Львові Я. Добоша. Під час 45-хвилинної зустрічі вони цікавилися побутовими умовами утримання. Зокрема, чи той не потребує матеріальної допомоги, чи має зв'язок із родиною. Я. Добош відповів, що перебуває у загальній камері, почуває себе добре, жодних листів від рідних не отримував. Після цього Арналстен попросив дозволу задати питання, чи в'язень визнає себе винним. Однак, йому це заборонили. Тоді він запитав арештованого, чи має той силу волі. Останній відповів ствердно. Наприкінці розмови дипломати повідомили в'язню, що його батько найняв у Бельгії адвоката, який у випадку надання дозволу радянською стороною буде присутнім на процесі. Крім того, Я. Добош виявив бажання, щоб на суді був присутнім представник посольства Бельгії [12, арк. 345–346].

25 травня арештований написав листа до Президії Верховної Ради СРСР із проханням про помилування. У ньому зазначалося: «Я, підданий Бельгії, Ярослав Добош, з дитинства виховувався в українській семінарії в Римі, а після повернення до Бельгії потрапив до середовища українських націоналістів. Це було причиною того, що я виховувався в антирадянському дусі... На слідстві я побачив гуманне відношення до мене і зрозумів, що здійснив злочин проти Радянської влади та народу. Добре розуміючи це все, я правдиво і чистосердечно розповів на допитах про свою ворожу діяльність проти СРСР. Я прошу Радянський уряд прийняти стосовно моєї справи гуманне рішення – помилувати, враховуючи мою молодість та чистосердечне зізнання. Я запевняю Радянський уряд, що ніколи у своєму житті не буду проводити антирадянської діяльності» [15, арк. 310–311].

Ситуацію з Я. Добошем органи КДБ вирішили використати з пропагандистською метою. Передбачалося, що публічне покаяння емісара ЗЧ ОУН посилить розкол у середовищі українських націоналістів за кордоном. Окрім того, зірве проведення у серпні 1972 р. Всесвітнього з'їзду СУМ під час XX Олімпійських ігор у Мюнхені [13, арк. 15–16].

31 травня 1972 р. у Львові було організовано інсценовану кадебістами пробну прес-конференцію за участі бельгійця. На ній були присутні кореспонденти республіканських газет і журналів, радіо та телебачення, представники виробничих колективів, творчих союзів і громадських організацій. Загалом у залі знаходилося більше 100 осіб. У промові Я. Добош засудив свою антирадянську діяльність і просив про помилування. На поставлені питання відповідав чітко та змістовно. Хід конференції фіксувався на кіно- та магнітоплівки [15, арк. 334–337].

Максимально використавши в ідеологічних, політичних і оперативних цілях, 2 червня Я. Добошу оголосили указ Президії Верховної Ради СРСР про звільнення від кримінальної відповідальності за скоєні злочини. Того ж дня в Києві розпочалася головна прес-конференція за його участі. Її організатори ставили перед собою наступні завдання:

« – викрити перед радянською і світовою громадськістю ворожу антирадянську діяльність злочинної української націоналістичної організації ЗЧ ОУН-бандерівців, що діє під керівництвом спеціальних служб противника;

– напередодні т. зв. 5-го з'їзду ЗЧ ОУН скомпрометувати бандерівських ватажків (у тому числі Омеляна Ковалю) перед українською еміграцією;

– інформувати громадськість про окремі факти злочинних зв'язків із ЗЧ ОУН деяких націоналістично налаштованих осіб, які проживають в Україні і намагаються вести ворожу діяльність» [3, с. 231].

На конференції Я. Добош озвучив текст, який від нього вимагали органи КДБ. Заявив, що заплатив за надання інформації Івану Світличному, Зиновії Франко та Ганні Коцурової по 50 крб., а Стефанії Гулик – 30 [15, арк. 19–28].

Отже, комуністична пропаганда, на думку В. В'ятровича, отримала змогу показати опозиціонерів як «націоналістичних найманців» і «запроданців капіталістичного Заходу» [4, с. 414]. На запитання від кореспондента радянської преси про враження від перебування в УРСР Я. Добош відповів: «Я дуже шкодую, що мав обмежений час для знайомства з Радянською Україною, а силою обставин був позбавлений можливості зустрічатися з дійсними представниками українського народу. Але навіть за цей короткий відрізок часу моїх вражень досить, щоб впевнитись в тому, що я раніше нічого не знав про Україну, бо перебував під впливом брехливих вигадок націоналістичних ватажків, які вперто дурманяють голови українській молоді з середовища еміграції про радянську дійсність, про справжнє життя українського народу». Після закінчення конференції Я. Добош вилетів літаком з Києва до Москви. Звідти наступного дня вирушив додому [15, арк. 29–30, 338].

5 червня він у інтерв'ю бельгійській пресі заявив, що є «жертвою провокації». Наприкінці вересня того ж року відправив міжнародною поштою заяву на адресу Президії Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, Верховного суду УРСР та Прокуратури УРСР. У ній наголошував, що свідчив проти І. Світличного та інших дисидентів під тиском. Вимагав звільнити безневинно арештованих діячів української культури [20, арк. 291–292].

Варто зазначити, що результати «справи Добоша» мали катастрофічні наслідки для українського опозиційного руху. Протягом 1972 р. у республіці було заарештовано близько 100 осіб, 89 з яких були засуджені за антирадянську діяльність на 7 років таборів і 5 років заслання [2, с. 209; 4, с. 414].

Крім того, цей випадок посилив критику тактики ЗЧ ОУН зі сторони ЗП УГВР, ОУН(з), «мельниківців» та інших. На думку Слави Стецько, арешти, спеціально здійснені КДБ у цей період, були провокацією з метою зриву об'єднання націоналістичних організацій [19, арк. 157].

Українська націоналістична преса доволі гостро критикувала дії Я. Добоша. Так, газета «Свобода» (США) від 6 липня 1972 р. інформувала: «Молодий чоловік, вихований в умовах Заходу, що охороняється паспортом західної держави, легковажно їде в Україну, щоб встановити контакти із людьми, які там стоять в «інтелектуальній опозиції». І хоча у в'язниці до нього поставились поблажливо, він у всьому зізнався, погіршуючи становище тих, з ким зустрічався. Потім у вільному світі, розповідаючи для самореклами про ці секретні зустрічі в Києві та Львові, він ще раз їх звинувачує» [3, с. 255–256].

Слід зауважити, що попри драматичний випадок із Я. Добошем, туристичний шлях скерування кур'єрів у республіку продовжував функціонувати і надалі.

Так, 28 травня 1972 р. через КПП «Шегині» до СРСР в'їхала група канадських автотуристів. Їхній маршрут пролягав містами Львів – Київ – Москва – Київ – Запоріжжя – Ялта – Харків – Київ – Вінниця – Чернівці – КПП «Леушени». До складу групи входили: Альберт та Ольга Качковські, Дмитро та Соня Ципівники, Степан та Роман Франки, а також четверо дітей. Зокрема, А. Качковський був ректором інституту ім. П. Могилы (м. Саскатун), де навчалися члени СУМ Канади, а його дружина – викладачка цього вишу, редакторка журналу «Тема». Внаслідок зібраних співробітниками КДБ свідчень було доведено факти проведення згаданими іноземцями антирадянської пропаганди. На основі цього КДБ УРСР звернувся до свого керівництва в Москві з пропозицією анулювання туристичній групі віз та випровадження за межі країни. Зранку 16 червня 1972 р. агентство «Інтурист» повідомило канадцям, що тур їм перерваний та у найближчий час вони повинні покинути УРСР через пункт виїзду КПП «Порубне». Наприкінці кадебісти провели з ними бесіду, з'ясувавши, що усі вони належать до українських націоналістичних організацій. Тому даний випадок було вирішено висвітлити в обласній та республіканській пресі [16, арк. 203–206].

Згідно повідомлення КДБ УРСР, упродовж 7–22 липня 1972 р. в містах Ужгород, Львів, Київ, Полтава і Харків перебувала група із 17-ти туристів – громадян США. Керував нею 21-річний Тарас Лончина. Радянським спецслужбам вдалося встановити, що у частини туристів українського

походження батьки мали зв'язок із підпіллям ОУН та УПА. На основі цих свідчень за антидержавну агітацію було затримано 19-річних Ігоря Мірчука, Єндрю Карка та 22-річну Ольгу Кузик. Під час допитів перший зізнався, що є референтом пропаганди осередку СУМ у м. Філадельфія. Далі у присутності кореспондентів газет «Молодь України» та «Вечірній Київ» їм повідомили про заборону в'їзду до країни. Головне управління зі справ іноземного туризму при Раді міністрів СРСР надіслало до Чикаго протест туристичній фірмі «Ковбаснюк тревел ейдженсі». Після цього американські туристи вилетіли до Праги [18, арк. 17–18].

5 лютого 1972 р. на адресу перекладача з Києва Г. Кочури надійшов лист із Парижа від Андрія Жуковського – референта із вивчення сучасного становища на Україні, члена ПУН ОУН(с). У ньому повідомлялося, що від імені президента Інституту слов'янських студій той буде запрошений у травні цього року для читання лекцій про українські переклади французької літератури. Насправді А. Жуковського цікавила інформація щодо арештів органами КДБ фігурантів справи «Блок» [11, арк. 162].

Упродовж 15–28 липня 1972 р. у складі туристичної групи Київ відвідував громадянин США, редактор газети «Українські вісті» Юрій Косач. За даними КДБ, дійсною ціллю його візиту була зустріч із внучкою Івана Франка – Вірою Франко¹ та обговорення подальшого одруження з нею. Враховуючи те, що знаходячись за кордоном, вона могла б виступати з антирадянськими закликами, було вирішено зашкодити цьому. Спецслужби викрали сумочку Віри, в якій зберігався її паспорт та листи від Ю. Косача [18, арк. 151–152]. Водночас Юрію направили компрометуючі В. Франко матеріали про факти «аферизму з метою наживи». Зокрема про нібито її участь у спекуляціях квартирами й автомобілями, продаж іноземцям старих речей, які начебто належали її діду, обмін на дефіцитний одяг землі з могили Івана Франка. Після цього Ю. Косач категорично відмовився одружуватися з нею та 31 липня, через Москву, повернувся до Нью-Йорка [17, арк. 220–221; 18, арк. 152].

21 березня 1973 р. Київ відвідала група канадських старшокласників на чолі із їхніми вчителями – Джимом Рентоном, Фредом Віллером та Мері Ламбер. Вони активно спілкувалися із радянською молоддю столиці. Запитували їх про свободу слова. Роздавали значки із зображеннями жовто-блакитних кленових листків та написами «Усміхайтесь! Ми любимо Україну!». На основі цих даних 23 березня керівників туристичної групи попередили про недопустимість таких дій та необхідність покинути територію СРСР [23, арк. 167].

Упродовж 21–30 березня 1975 р. у республіці перебувала канадська туристична група (162 особи українського походження) – учні старших класів і вчителі середніх шкіл. До її складу входив емісар ЗЧ ОУН 17-річний Лев Фіголь. 29 березня він передав у Львові особі, котра, як виявилось згодом, була агентом КДБ «Крилатим», 1500 крб., пару черевиків, у яких знаходилося 10 мікроплівок з матеріалами Четвертого з'їзду ЗЧ ОУН, а також інструкцію про нові способи зв'язку. У переданих документах відмічалось, що на сучасному етапі «генеральною лінією боротьби за звільнення України є активна оборона нації. Необхідність залучення різних верств суспільства, в тому числі національно малосвідомих та соціально невдоволених елементів». Проголошувалося гасло «волю та землю» із закликом до розвалу СРСР на самостійні держави. Повідомлялося, що за останній час питання звільнення України лідери ЗЧ ОУН обговорювали з генеральним секретарем СЕАТО, прем'єр-міністром Японії, генералом Франко в Іспанії, політичними діячами Канади – Дефенбейкером та Пірсоном, кількома британськими міністрами, конгресменами, сенаторами та керівниками генерального штабу армії США. Створений у 1974 р. «Фонд оборони України» досягнув 400 тисяч доларів. У бесіді з «Крилатим» Л. Фігель повідомив, що впродовж року групі останнього передадуть іншим кур'єром фотоапарат «Мінокс» та шрифт для друкарської машинки [27, арк. 174–197].

У липні 1976 р. органи КДБ відправили до Монреаля від імені легендованої групи «Крилатого» агента «Миколу», де він зустрівся з керівниками ЗЧ ОУН Олександром Матлою та Ігорем Чабанівським. Вони проінформували «представника» з України про наміри визнати на рівні ООН «український еміграційний уряд». Заявили, що на даному етапі головними ворогами СРСР є Китай та Ізраїль, тому намагаються налагодити з цими країнами якнайширшу співпрацю. Рекомендували

¹ Франко Віра Петрівна, нар. 1923 р. в м. Львів. Внучка Івана Франка. Двоюродна сестра Зиновії Франко. Виїхала у червні 1940 р. до Німеччини. Згодом переїхала до Відня, де мешкала у свого дядька Петра Ключка, одного із лідерів «гетьманців». Повернулася 17 травня 1941 р. до Львова. Працювала перекладачкою у німецьких офіцерів. Арештована у вересні 1943 р. гестапо. Перебувала у концтаборах Равенсбрук та Цвондау. Звільнена 5 травня 1945 р. американськими військами. Повернулася до Львова. Була арештована та засуджена до 5-ти років заслання. Після звільнення проходила по кількох кримінальних справах «за спекуляцію дефіцитними товарами, автомобілями, квартирами».

зосередитись в Україні на роботі з радянською інтелігенцією. Передбачали, що через десятиліття вона стане рушійною силою нової визвольної боротьби. Організаційну мережу наказували будувати за принципом глибоко законспірованих «трійок», які підтримують між собою зв'язки через «мертві пункти». Радили направляти своїх людей в армію, флот, органи безпеки, державні та партійні установи. Через місяць «Микола» повернувся до Києва [29, арк. 288–291].

Здійснені агентами КДБ візити до Канади переконали керівництво ЗЧ ОУН у існуванні в Україні глибоко законспірованої підпільної мережі. Тому воно зважилося надіслати туди свого емісара. 1 серпня 1977 р. до Львова на спеціально підготовлену квартиру прибув «британський турист», 22-річний Андрій Климчук. Він повідомив «Крилатому», що уповноважений Ярославом Стецьком та Олександром Матлою передати «грипсом» інструкції від ЗЧ ОУН, а також кошти для організації антирадянської діяльності. Під час розмови, яку таємно записували на магнітну плівку, посланець цікавився становищем групи «Крилатого», долею арештованих і засуджених дисидентів. Рекомендував на випадок «провалу» пояснювати їхню зустріч побутовими мотивами. Після цього, згідно оперативного плану, він був арештований співробітниками КДБ. При обшуку у нього виявили дві не проявлені фотоплівки і вмонтовані в чобітки черевики 10 тис. крб. банкнотами по 100 «рублів». Серед сфотографованих документів, які той перевозив, були: 1) оцінка керівництвом ЗЧ ОУН діяльності «шістдесятників» та трактування проекту нової Конституції СРСР на 16-ти друкованих аркушах; 2) звернення на 7 аркушах ЗЧ ОУН, у рамках Белградської конференції, до керівництва країн Заходу та світової співдружності щодо захисту «національної самостійності поневолених народів СРСР»; 3) стаття радянського дисидента Володимира Буковського «Російські політв'язні Владимирської тюрми стосовно проведення національних референдумів»; 4) заяви щодо українського питання російських, єврейських, польських та інших дисидентів.

Незважаючи на пред'явлені в приміщенні УКДБ Львівської обл. прямі докази обвинувачення, А. Климчук поводить себе спокійно, заперечував провину й відмовився давати будь-які пояснення. Британська туристична група, з якою він прибув, вилетіла 2 серпня 1977 р. зі Львова до Москви. По лінії «Інтуриста» її керівнику було повідомлено, що А. Климчука затримали за порушення режиму перебування іноземців на території СРСР [31, арк. 233–236].

Упродовж 1975–1976 рр. органами КДБ УРСР було виявлено й відправлено за межі СРСР 65 учасників зарубіжних центрів ОУН. Із них 22 емісарів [28, арк. 17]. «Подальша робота у справі «Блок» (у період з листопада 1975 р. по липень 1976 р.), – читаємо у доповідній записці КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про протидію співпраці закордонних центрів ОУН з однодумцями в Україні від 14 серпня 1976 р., – нами будувалася з урахуванням оперативної обстановки, яка характеризується всезростаючою активністю закордонних оунівських центрів, їх прагненням оживити в Україні ворожу діяльність однодумців, налагодити з ними стійкі канали зв'язку для передачі інструкцій і матеріальних субсидій, отримання від них і широкого використання в антирадянській пропаганді різноманітних ворожих документів і наклепницької інформації» [3, с. 335].

В іншому документі органів держбезпеки республіки від 6 березня 1979 р. зазначалося, що зарубіжні центри ОУН зайняті пошуком можливостей додаткового отримання політичної інформації з України, «оскільки після відомих провалів Я. Добоша і А. Климчука канал її надходження через оунівських емісарів по суті паралізований. У зв'язку з цим вирішено ширше вдаватися до послуг іноземців із країн, що розвиваються, які перебувають в СРСР, насамперед журналістів і студентів, для того, щоб «не ставити під удар українців». Комітетом держбезпеки республіки ці дані враховуються у роботі проти закордонних ОУН» [3, с. 363].

Закордонні центри ОУН скеровували кур'єрів-туристів до УРСР до середини 1980-х рр., оскільки з початком горбачовської «перебудови» і «політики гласності» підтримка опозиціонерів стала більш відкритою.

Отже, у 1970-ті роки закордонні центри ОУН вишукували різноманітні шляхи для налагодження стійких контактів із представниками опозиційного руху в УРСР. Надавали останнім матеріальну, ідеологічну, моральну підтримку. Отримували від них заборонені комуністичною цензурою матеріали та інформацію про порушення прав людини, переслідування інакодумців із метою використання їх в антирадянській пропаганді. Роблячи тепер ставку на творчу інтелігенцію і молоде покоління, вони сприяли розвитку та зміцненню дисидентства в Україні, наближаючи час проголошення її незалежності. Своєю чергою, органи держбезпеки всіяко перешкоджали цим контактам, докладали

величезних зусиль для дискредитації зарубіжних оунівських центрів і опозиційно налаштованих до радянського режиму осіб у республіці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонюк Я., Трофимович В. Протиборство спецслужб закордонних центрів ОУН із КДБ (1960-ті – початок 1990-х рр.). *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 114–124.
2. Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія. Київ, 2007. 568 с.
3. Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.) : Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Даниленко. Київ, 2017. 656 с.
4. В'ятрович В. Історія з грифом «секретно». Харків, 2015. 512 с.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 0983. 40 арк.
6. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0993. 366 арк.
7. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0994. 355 арк.
8. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0998. 250 арк.
9. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0999. 44 арк.
10. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1003. 369 арк.
11. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1004. 301 арк.
12. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1006. 316 арк.
13. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1007. 355 арк.
14. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1009. 250 арк.
15. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1010. 42 арк.
16. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1011. 304 арк.
17. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1012. 344 арк.
18. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1013. 366 арк.
19. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1014. 306 арк.
20. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1015. 348 арк.
21. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1016. 287 арк.
22. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1019. 342 арк.
23. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1021. 150 арк.
24. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1025. 74 арк.
25. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1034. 340 арк.
26. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1041. 370 арк.
27. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1043. 377 арк.
28. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1052. 140 арк.
29. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1054. 325 арк.
30. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1060. 335 арк.
31. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1062. 206 арк.

References:

1. Antoniuk Ya, Trofymovych V. Protyborstvo spetssluzhb zakordonnykh tsentriv OUN iz KDB (1960-ti – pochatok 1990-kh rr.). *Ukrainiyskyi istorychnyi zhurnal*. 2021. N 3. S. 114–124.
2. Viedenieiev D., Bystrukhin H. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945–1980-ti roky: Monohrafiia. Kyiv, 2007. 568 s.
3. Viatrovych V. Istoriia z hryfom “sekretno”. Kharkiv, 2015. 512 s.